

Foto:
archív Východoslovenskej galérie
archive of East Slovak Gallery

Úvod

Etnikum žijúce na periférii sa stalo častým námotom výtvarníkov, a to najmä vďaka ich pocitu voľnosti a slobody. Motívy zo života Rómov, tradičné povolania a spôsoby obživy, rôzne remeslá, hudobná a duchovná kultúra (pochovávanie, veštenie, čarovanie) poslúžili ako námety figurálnych kompozícií (matky s deťmi, hudobníci, cigánske štvrte, radovánky a oddych), v ktorých je zachytená cigánska spiritualita prežitého okamihu. Prostredníctvom tvorby výtvarných umelcov sa tematická kolekcia Východoslovenskej galérie pokúsi verejnosti priblížiť spôsob života Rómov v sledovanom dobovom kontexte 19. a 20. storočia.

Aj napriek tomu, že boli Rómovia na základe spoločensko-politických zmien odsunutí na perifériu spoločnosti, pokúsi sa výstava prostredníctvom klasických výtvarných druhov v konfrontácii s dokumentačným fotografickým materiálom podať historicko-etnografický náčrt spôsobu života Rómov na našom území.

Vytvorením kolekcie diel výtvarného umenia zo zbierkových fondov slovenských kultúrnych inštitúcií tak vznikla ucelená tematická zbierka, ktorá ponúka možnosti ďalšej historickej, umenovednej a sociologickej analýzy. Samotná koncepcia výstavy nemla záväzné geografické vymedzenie, nakoľko vlastný spôsob života cigánov sa neviazal na konkrétne miesto, a preto boli

Introduction

This ethnic group, often residing on the periphery of society, became a very frequent motif among artists because of their sense of freedom and independence. The motives, derived from the life of Gypsies, their traditional occupations, various crafts, music and spiritual culture (burying, prophesy, conjuring), served as topics of figurative compositions (mothers and children, musicians, Gypsy neighbourhoods, repose and revelry) capturing the moment-based Gypsy spirituality. The following thematic exhibition at East Slovak Gallery attempts to mediate through the works of fine art the lifestyle of Gypsies in the period between the 19th and 20th century.

In Slovakia, the socio-political changes have resulted in the displacement and expulsion of numerous Gypsies who have found themselves on the periphery of society. Therefore, the current exhibition attempts to approximate a historical-ethnographic outline of Gypsy lifestyle through the confrontation of the traditional media of art and documentary photographic material.

The construction of an integrated collection of artworks from the collection funds of Slovak cultural institutions can thus constitute a basis for further historical, artistic and sociological analysis. The conception of the exhibition does

na výstave predstavené práce z viacerých kultúrnych regiónov s pestrým výberom autorského zastúpenia. Téma rómskeho etnika je v slovenskom výtvarnom umení špecifická jednotlivými autorskými prístupmi, ktoré vychádzajú buď z citovej väzby (Ladislav Mednyánszky), obľúbenosti žánru (Jozef Bendík), potvrdenia vlastnej identity v insitnej polohe (Rudolf Dzurko, Imrich Oravec), alebo zo sociálneho aspektu periferie (Konštantín Bauer, Anton Jaszusch, Milan Mravec). V neposlednom rade súbor diel sledoval postoj a názor umeleckej society voči Rómom ako menšiny, od idealizovanej predstavy vonkajšieho výrazu až po expresívne ladené diela so sociálnym podtónom a hlbšou psychologickou sondou. Výstavný projekt s edičným presahom predstavuje v umelecko-historickom kontexte prvý ucelenejší pokus o prezentáciu danej témy prostredníctvom interpretačných rovín vybraných diel.

Prírodným cieľom výstavy, ktorá bola výstupom vedecko-výskumnej činnosti bolo prezentovať verejnosti bohatý vizuálny materiál danej témy prostredníctvom výtvarných diel zbierkotvorných inštitúcií. Výstava tak návštevníkovi ponúkla možnosť nahliadnuť do nášho kultúrneho dedičstva, ktoré ukrývajú galérie a múzeá na Slovensku. Formát tematických výstav umožňuje zaujímavé výstupy smerom k divákemu publiku. V neposlednom rade je to pre odborných zamestnancov galérie adekvátny spôsob ako prehodnocovať vlastné zbierky, ktorý následne vypovedá o prehodnocovaní a zamýšľaní sa nad akvizíčnou politikou kultúrnej inštitúcie. Práve výberom témy dostali príležitosť aj solitérne diela, ktoré by sme inak ťažšie vedeli kontextuálne vhodne vystaviť, či zaradiť do stálej expozície.

Námety Rómov v slovenskom výtvarnom umení sú v našich zbierkach často sa vyskytujúcim javom, reprezentujúce rozmanité autorské a štýlové zastúpenie. V konečnom dôsledku oblasť východného Slovenska bola prvou lokalitou kde sa od 13. storočia začali usadzovať prvé kočovné skupiny Rómov, preto táto téma v sebe viaže nie len akúsi metodologickú snahu našej inštitúcie prezentovať tento fenomén, ale je aj spätá s lokálnou tradíciou kultúrneho dedičstva našich predkov s odkazom pre budúce generácie.

not display any definite geographic delimitation as it reflects the unbounded lifestyle of Gypsies. Therefore, the exhibition introduces the works from various cultural regions, represented by a wide variety of authors. The theme of Gypsy ethnicity in Slovak fine art is characterised through various approaches of different artists. Some of them approach the theme through empathic links (Ladislav Mednyánszky), through the popularity of the genre (Jozef Bendík), confirmation of one's identity within the outsider realm (Rudolf Dzurko, Imrich Oravec), or through the social aspect of periphery (Konštantín Bauer, Anton Jaszusch, Milan Mravec). Last but not least, the exhibition monitors the attitude and opinions of the artistic society on the Gypsy minority, ranging from the idealised image of the external expression to the emotionally attuned artworks dealing with social issues and deeper psychological insight. Within the artistic and historical context, the exhibited project constitutes the first integrated attempt of presenting the topic through the interpretative angles of individual artworks.

The main aim of the exhibition was to illustrate the surveyed theme by presenting the public with rich visual material consisting of various artworks coming from art collecting institutions. The exhibition thus enabled the visitors to look into Slovak cultural heritage housed in various galleries and museums in Slovakia. The specific format of the thematic exhibition offered various engaging ways of addressing the public audience. For the gallery specialists, it served as an adequate means of re-evaluation of their own collections, leading to the re-evaluation and reflection on the acquisition policy of the cultural institution. By selecting a specific theme, it was possible to introduce solitary artworks, which did not fit within the context of any temporal or permanent exhibition.

In the collections of Slovak fine art, the motifs capturing the life of Gypsies became very frequent, while representing various authorial and stylistic expressions. After all, the area of East Slovakia was one of the first regions where the nomadic Roma groups settled in the 13th century. Therefore, this theme did not only reflect the

Jozef Bendík:
Cigánska idylla, 1938, plátno, olej,
Východoslovenská galéria
Gypsy Idyll, 1938, canvas, oil,
East Slovak Gallery

Predmetná výstava s danou témou má interdisciplinárny charakter, preto sme čerpali z odbornej literatúry viacerých odborníkov pôsobiacich na Slovensku (Zuzana Kollárová, Anna Jurová, Anna Tkáčová, Branislav Šprocha, Eva Zupková, Tatiana Podolinská & Tomáš Hrustič a iní), čím sme sa snažili upozorniť na dôležitý historický a etnografický aspekt nami riešenej témy a odborné štúdie vyššie uvedených vedecko-výskumných pracovníkov, tak poslúžili ako teoretické podloženie kurátorskej koncepcie. Pri príprave samotnej výstavy sme si boli vopred plne vedomí citlivosti a zložitosti danej témy. V rámci sprievodného programu boli oslovení viacerí odborníci z praxe, ktorí sa dlhodobo venujú danej téme (Anna Jurová, Alexander Mušínska, Ábel Ravasz).

Názov výstavy - „Vypovedaní“ je odvodený od jedného z výnosov Márie Terézie, ktorým sa ako osvietenská panovníčka postupne snažila o zmiernenie diskriminačných opatrení a aj o zmenu prístupu k riešeniu problému kočovných Rómov. Od roku 1744 sa monarchia mala zbavovať kočovných Rómov vyhnaním za hranice, nie ich vyvražďovaním, ako to bolo dovtedy. Na základe cisárskeho dekrétu z roku 1749, mali byť kočovní Rómovia po dolapení na území monarchie vypovedaní za hranice. Toto porušenie zákazu kočovania sa zároveň trestalo vypálením písmena R na chrbát. Písmeno R predstavovalo začiatkové písmeno latinského výrazu „Relegatus“, čo v preklade znamená Vypovedaný. Názov je tak prepožičaný ako súborný názov riešenej témy a zároveň symbolicky a dvojmyselne odkazuje na spoločenský status sociálne slabšej vrstvy, častokrát odsúvanej na perifériu, nielen spoločenskú, ale aj mentálnu. V druhej rovine možno názov čítať ako určitý príbeh, ktorý je (ne)vypovedaný. Príbeh rozprávajú samotné diela, ilustrujú spôsob života Rómov a demonštrujú nemalú, hoci vo väčšine prípadov len epizodnú, obľubu tohto námetu. Podnázov výstavy - „Cigáni v slovenskom výtvarnom umení 19. a 20. storočia“ sa v našom prípade odvoláva na historickú skúsenosť a toto pomenovanie tak bolo prirodzeným (literárne pôsobiacim) rozhodnutím kurátorskej koncepcie. Všetky vystavené diela pochádzajúce prevažne zo štátnych zbierok slovenských galérií a múzeí majú presne daný názov, ktorý

gallery's methodological endeavours of representing the phenomena, but also the interconnectedness with the local tradition of cultural heritage and the conservation of its legacy. The character of this thematic exhibition was interdisciplinary, therefore it required the consultation of literature by several professionals working in Slovakia (Zuzana Kollárová, Anna Jurová, Anna Tkáčová, Branislav Šprocha, Eva Zupková, Tatiana Podolinská & Tomáš Hrustič and others). The scientific studies of these authors served as the theoretical background of the curatorial conception, while emphasizing the importance of the historic and ethnographic aspects of the selected topic. In the course of the exhibition's preparation, we were fully aware of the sensitivity and complexity of this theme. Moreover, the accompanying programme involved the presentation of various practice professionals with a long-term interest in the topic (Anna Jurová, Alexander Mušínska, Ábel Ravasz).

The name of the exhibition, 'Exiled', implies the terminology of the 18th century Theresian era, which reflected the attempts at the assimilation of the Roma minority within the rural population. The regulation of Maria Theresa banned the nomadic way of life, which was a typical feature of the Gypsy lifestyle. By passing this regulation, the empress attempted to integrate the minority group within the majority population. The new rule was also enforced by the disruption of family ties and by the threat of corporal punishment - burning the letter "R" on one's back for the violation nomadism restriction. This letter represented the Latin term "Relegatus", meaning "Exiled". This term is thus employed as a general title of the examined topic, while referring to the ambiguous status of this unprivileged minority, which often found itself on the societal as well as mental periphery. On the other hand, the name could also denote a specific untold ("nevypovedaný" in Slovak) story. The stories are told by individual works of art, which illustrate the life of the Roma community. They also demonstrate the considerable, but mostly episodic, popularity of the motif. The subtitle of the exhibition, 'The Theme of Gypsies in the 19th and 20th Century Slovak

je predmetom katalogizačného procesu. Podnázov výstavy a jeho propagačné a marketingové podchytenie cituje vystavené diela, nakoľko tieto nesú v každom prípade názov Cigán /ský, /ská, /ské a iné tvaroslovné modifikácie tohto výrazu. Práve na túto skutočnosť sme sa v koncepcii výstavy odvolávali, aby sme zdôraznili dobový kontext. Hlavným a zrejším cieľom bolo poukázať na historické pozadie od mnohonárodnostných štruktúr monarchie až do obdobia socializmu. Citácia diel v podnázve bola publiku náležite objasnená pri komentovaných prehliadkach a lektorských výkladoch.

Vo výstave bolo návštevníkom galérie prezentovaných takmer 90 diel od 50 autorov. Bezmála polovicu tvorili diela zo zbierok Východoslovenskej galérie a druhá časť bola vhodne kontextuálne doplnená o výpožičky z iných slovenských a českých galérií a múzeí, či súkromných zberateľov. Najpočetnejšiu časť tvoria olejomalby, potom sú to kresby kruzou, uhľikom či suchým pastelom (Gabriel Klimkovič, Elemír Halász-Hradil, Miloš Alexander Bazovský, Anton Jaszusch, Sibylla Greinerová), grafické práce (Karel Vik, Július Hegyesi a iní). Svojskou autorskou technikou boli divákemu publiku veľmi atraktívne práce východoslovenského rodáka, ktorý väčšinu života prežil v Česku, autora rómskeho pôvodu prezentovaného vo výstave, Rudolfa Dzurka. Jeho asambláže z drveného skla a korálok predstavujú špecifickú odnož svojbytnej rómskej kultúry a ducha na tejto výstave. Väčšinou vo svojich prácach odkazuje v spomienkach na detstvo prežité v komunite na východnom Slovensku a silné rodinné väzby. Napriek tomu, že tento autor by vhodne zapadal do regionálneho zbierkového kontextu Východoslovenskej galérie, diela vo výstave museli byť vypožičané zo Slovenskej národnej galérie (SNG) a Galerie Klatovy / Klenová v Českej republike, nakoľko okrem SNG na Slovensku nedisponuje jeho prácami vo fondoch žiadna štátna galéria. Na výstave boli taktiež zastúpené diela trojrozmerného charakteru - komorná drevorezba huslistu, či maketa rekonštruovanej zaniknutej rómskej osady v Kendiach od regionálneho umelca. V konfrontácii s tradičnými výtvarnými technikami (maľba, kresba, grafika, plastika) si divák mohol prezrieť fotografický materiál, ktorý

Fine Art', denotes a certain historic experience and refers to the literary qualities of the curatorial conception. All the exhibited artworks, coming mostly from the state collections of Slovak galleries and museums, were given exact names and categorised. The promotional and marketing underpinning of the subtitle of the exhibition cited the exhibited artworks, whose titles always bear the modification of the word 'Gypsy'. This fact and the emphasis on the historic context were employed in the constitution of the exhibition's conception. The main and clear aim of the exhibition was to point toward the historical background, from the multinational structures of the monarchy to the period of socialism. The public was also informed about the character of the subtitle's citation during guided tours and in the lecturers' commentary.

The gallery visitors were presented with about 90 works by 50 authors. At least half of the works was taken from the collections of the East Slovak Gallery and the second half was contextually supplemented with the borrowed artworks coming from other Slovak and Czech galleries and museums or private collections. The majority of the artworks are oil paintings, followed by pencil, charcoal or chalk pastel drawings (Gabriel Klimkovič, Elemír Halász-Hradil, Miloš Alexander Bazovský, Anton Jaszusch, Sibylla Greinerová), or prints (Karel Vik, Július Hegyesi and others). One of the authors who gained a very favourable recognition was the Roma artist Rudolf Dzurko, who was born in Eastern Slovakia but spent most of his life in the Czech Republic. He was the only Roma artist presented in this exhibition but his authorial technique of assembling beads and glass grit represented a very specific variety of the Roma culture, while capturing the spirit of the whole exhibition. In his work, Dzurko referred to the memories of his childhood and strong family ties of the Roma community in Eastern Slovakia. Even though the works of this author would correspond to the regional context of the East Slovak Gallery collection, the exhibited works were borrowed from the Slovak National Gallery and from the Klatovy / Klenová Gallery in the Czech Republic as none of the other state galleries in

Anton Jaszusch:

Návšteva u cigánky, 1910—1912, plátno, olej,

Východoslovenská galéria

Visit to the Gypsy Woman, 1910—1912, canvas, oil,
East Slovak Gallery

umocňuje dokumentačný charakter samotnej výstavy. Fotografický materiál (digitálne reprodukcie) bol zozbieraný z Východoslovenského múzea v Košiciach a Krajského múzea v Prešove, kde sa vo fôndoch historickej fotografie nachádza pestrá zbierka dokumentácie spôsobu života Cigánov od 19. storočia (Imrich Emanuel Roth), až po druhú polovicu 20. storočia (Josef Polák, Jozef Kolarčík-Fintický a fotografie od neznámych autorov vyhotovené za účelom sociálneho výskumu bývalými Krajskými národnými výbormi). Zdigitalizovaný fotografický materiál bol prezentovaný formou rodinného albumu, čo koncepčne podtrhuje odkaz na aspekt rodiny. Výstava bola členená do viacerých tematických blokov (portrét, rodina, hudba, kočovanie, osady, remeslá). Konkrétne sa jedná o individuálne portréty, ktoré prekvapujú svojou snahou o zachytenie psychológie portretovaných, alebo o dynamické figurálne kompozície zachycujúce pravú podstatu a prirodzenosť rómskej povahy - hudobné veselice, muzikanti, kočovné tábory, rodinné spoločenstvá, rituály a obrady. Osobitné miesto zaujíma špecifický námät - rómske osady, ktoré predstavujú krajinársky žáner so sociálnym podtextom, ktorý sa viaže ku konkrétnej lokalite (diela autorov košickej moderny - Konštantín Bauer, Anton Jaszusch, ich nasledovateľov - Július Jakoby, Imrich Oravec a umelcov povojnového obdobia - Jozef Bendík, Juraj Daňo, Tibor Binder, Ernest Rákoši, Július Nemčík a iní).

Ambíciou výstavy nebolo hodnotiť doterajšie stereotypné pohľady v sociálnom kontexte. Naším cieľom bolo vyskladať a podať verejnosti obraz predmetného žánru, ako jedného z mnohých žánrov v umení, ktorý bol, ako výstava ukazuje, veľmi obľúbeným a častým v našom dejepise umenia. Zároveň sa jedná o prvý ucelenejší kurátorský pokus prezentovať túto tematiku prostredníctvom výtvarného umenia v regionálnom kontexte s určitými presahmi, nakoľko v slovenskej umenovede doposiaľ podobný projekt realizovaný nebol. Projekt Vypovedaní divákom tlmočí rozmanitosť, provizórnosť, improvizáciu a voľnosť života tak, ako ju videli samotní výtvarníci na základe zvolenej témy bez ideologickej zaťaženia. Pre galériu, ako kultúrnu inštitúciu, je veľmi dôležité aby umenie ako také

Slovakia owns any of Dzurko's works. The exhibition also included three-dimensional works of art - a subtle woodcarving of a violinist or a reconstruction model of a vanished Roma village in Kendice by a regional artist. Apart from the traditional artistic techniques (painting, drawing, printmaking, sculpting), the exhibition also offered photographic material, which underlined its documentary characteristic. The photographic material (digital reproductions) were taken from the East Slovak Museum in Košice and the Regional Museum in Prešov, whose historic photography collections contain varied documentation of the Gypsy lifestyle from the 19th century (Imrich Emanuel Roth) until the second half of the 20th century (Josef Polák, Jozef Kolarčík-Fintický and photographs by unknown authors taken for the purpose of social research by the former Regional People's Committee). The digitalised photographic material was presented in the form of a family album, indicating the notion of family ties. The exhibition was divided into several thematic blocks (portrait, family, music, nomadism, topography, crafts). The exhibited portraits attempted to depict the psychological characteristics of individuals or they focused on the dynamic figurative compositions while capturing the true nature of the Roma people - music festivities, musicians, nomadic camps, family communities, rituals and ceremonies. A specific place was reserved for one particular motif - Roma settlements. As a part of the landscape genre, this motif reflected the social condition of a concrete location (the works of the authors of Košice modernism - Konštantín Bauer, Anton Jaszusch, their followers - Július Jakoby, Imrich Oravec, and the artists of the post-war period - Jozef Bendík, Juraj Daňo, Tibor Binder, Ernest Rákoši, Július Nemčík and others).

The exhibition did not attempt to criticise the enduring stereotypical views by presenting them in the social context. The main aim was to synthesize and present the specific thematic genre, which proved to be one of the most favoured and frequent genres in Slovak art history. At the same time, this exhibition constituted the first comprehensive curatorial attempt at

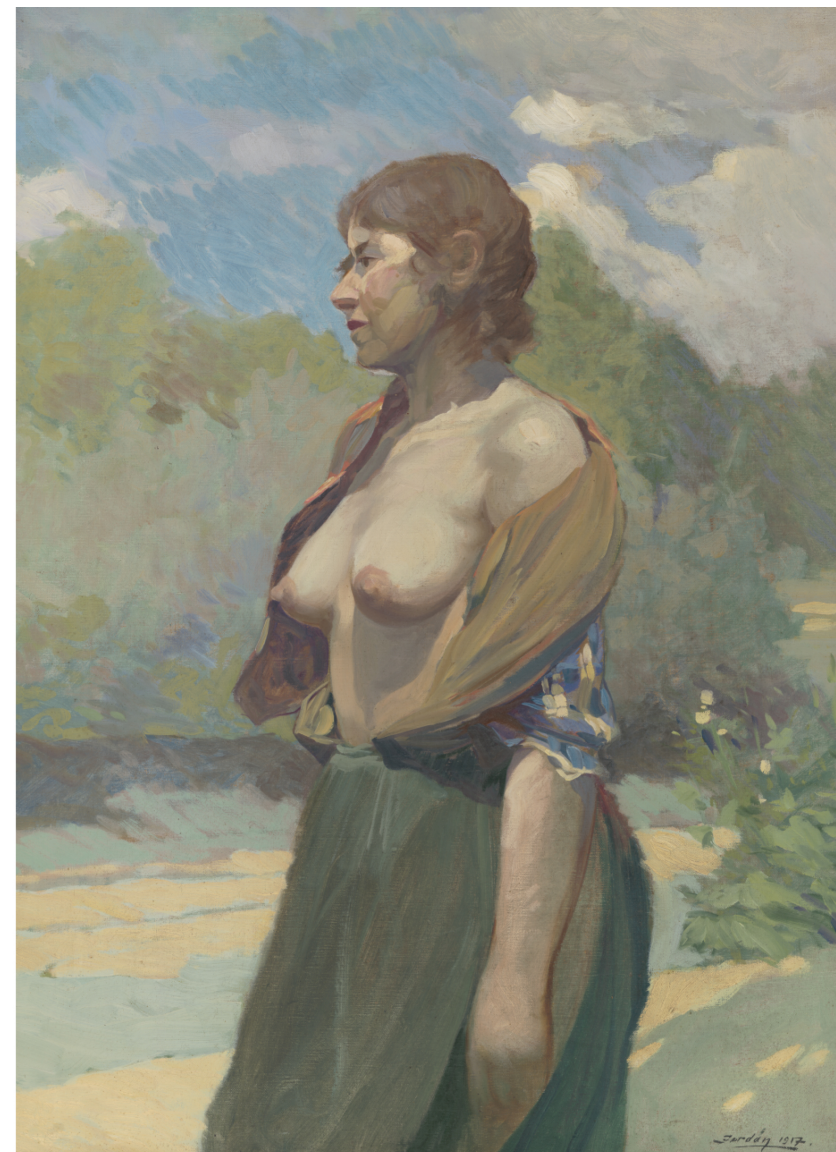
malo aj výchovný charakter. To sa nám darí realizovať na základe pestrého a poctivo pripraveného sprievodného programu pre širokú verejnosť, školákov i pre rodiny s deťmi. Práve takéto typy tematickej výstavy má potenciál vzdelávať a objasňovať historické kontexty, čím v spoločnosti prispieva k utváraniu si vlastného názoru na danú problematiku.

the presentation of the topic through the medium of fine art. Even though the character of the project was mostly regional, its uniqueness stood out in the general context of Slovak art history.

The 'Exiled' project conveyed the topic in its diversity, tentativeness, improvisation and freedom in a similar ideology-free manner to that of the presented artists. While being a cultural institution, the gallery resolved to emphasize the educational value of the presented artworks. This aim was achieved by presenting the public with a rich and carefully designed accompanying programme for schools, families with children as well as the general public. This type of thematic exhibition had therefore a great potential to educate and clarify the historic context, promote tolerance or shape one's own worldview.

Zoznam vystavených autorov List of exhibited artists

Vilmos Aba-Novák, Rudolf Bacher, Miklós Barabás, Anton Baran, Konštantín Bauer, Miloš Alexander Bazovský, Jozef Bendík, Tibor Binder, J. Borszék, Juraj Daňo, Emil Dietz, Rudolf Dzurko, Štefan Fodor, Štefan Gerstner, Elemír Halász-Hradil, Sibylla Greinerová, Július Hegyesy, Viktor Hermély, Anton Jaszusch, Július Jakoby, Mikuláš Jordán, Viktor Kiss, Gabriel Klimkovics, Peter Konečný, Karóly Kotász, Rudolf Krivoš, Maximilián Kurth, Ladislav Mednyánszky, Jozef Theodor Mousson, Milan Mravec, Július Nemčík, Eugen Nevan, Sigrid Noack, Karol Ondreička, Imrich Oravec, August von Pettenkofen, Théodore Valério, Viliam Ruttkay-Nedecký, Ernest Rákosi, František Reichentál, Eduard Riňák, Pavla Roussová-Vicenová, Alfréd Steinacker, Ernest Stenhura, Pál Szinyei Merse, Karel Vik, Vojtech Šipoš, Jaroslav Vodrážka, Géza Wágner.

Mikuláš Jordán:
Cigánka, 1917, plátno, olej,
Šarišská galéria v Prešove
Gypsy Woman, 1917, canvas,
oil, Šariš Gallery in Prešov